

ՍԻՆԱՆՏՐՈՂ ՃԱՆՃԵՐԸ ԵՎ ՊԱՅՔԱՐԻ ՍԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Վ. Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

*Կենսաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ԳՊՀ կենսաբանության, էկոլոգիայի և առողջ ապրելակերպի ամբիոնի դասախոս*

Լ. Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

*Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի հայցորդ,
Սննդի ամվտանգության տեսչությունում գլխավոր մասնագետ*

Ճանճերը երկթևանի միջատներ են: Հայտնի են շուրջ 8 հազար տեսակներ, որոնցից մեծ տարածվածություն ունեն հատկապես մարդկանց մոտ և նրանց շրջապատում ապրող սինանտրոպ ճանճերը: Առավել տարածված է սենյակային ճանճը՝ *Musca domestica* տեսակը: Այս ճանճերը վայրի բնության մեջ համարյա չկան: Վարում են ցերեկային կյանք:

Սենյակային ճանճը համարվում է մի շարք ինֆեկցիոն և ինվազիոն հիվանդությունների մեխանիկական և կենսաբանական փոխանցող: Տարածում են հատկապես հեպատիտ A, պոլիմիելիտ, դիզենտերիա, որովայնային տիֆ, տուբերկուլոզ և այլն: Ճանճերի աղիքներում որովայնային տիֆի հարուցիչները մնում են ակտիվ 6 օր, դիզենտերիայի հարուցիչը՝ 2-3 օր, խոլերայի վիրուսը՝ 2 օր: Շատ ճանճեր կարող են իրենց համար սնունդ հանդիսացող կղանքային զանգվածի հետ կուլ տալ որդերի ձվեր և նախակենդանիների ցիստաներ, այս ձևով զուգարանափորներից հարուցիչների ձվերը դուրս են բերվում հողի մակերես: Ճանճերի միջոցով հիվանդությունների հարուցիչների փոխանցման հավանականությունը կախված է դրանց քանակից, մարդկանց սննդի հետ շփվելու հնարավորությունից, ճանճերի մարմնի վրա կամ մարսողական համակարգում հարուցիչների պահպանման ժամանակից:

Բնակավայրերում մեծաքանակ ճանճերի առկայությունը վկայում է շրջապատում սանիտարական պայմանների խախտման մասին: Ճանճերն իրենց համար սնունդ են գտնում մարդու շրջակայքում՝ բնակավայրերում, հասարակական սննդի կետերում, կոմունալ և կենցաղային սպասարկման վայրերում և այլ տեղերում:

Սեռահասուն ճանճի մարմնի մեծությունը 6-8 մմ է: Ունեն գորշ գունավորում, կրծքի թիկնային մասում կան 4 երկայնակի սև գծեր: Աչքերը խոշոր են, ֆասետային, մուգ կարմիր գույնի: Էգերի մոտ միջաչքային տարածքը մեծ է, քան արուների մոտ: Էգերն արուներից մեծ են:

Ինչպես բոլոր երկթևանիները, այնպես էլ ճանճերը, թռիչքի համար օդ-տագործում են միայն առջևի թևերը: Հետին թևերը հետաճած են և կոչվում են

բզզաններ: Վերջիններս կատարում են օդի մեջ հավասարակշռությունը պահելու ֆունկցիա:

Բերանային ապարատը լիզող-ծծող տիպի է, նրանք կարող են ուտել միայն հեղուկ սնունդ, պինդ սնունդը նախապես թռչում են իրենց թքով:

Կյանքի տևողությունը կախված է արտաքին միջավայրի ջերմաստիճանից, սեռահասուն ձևերն ապրում են մինչև 1 ամիս, երբեմն 2 ամիս, լրիվ զարգացման ցիկլը կարող է տևել 8-20 օր: Գոյատևման համար օպտիմալ ջերմաստիճան է համարվում 23-25 աստիճանը:

Տարածված են ամենուրեք: Էգերը միանգամից դնում են 70-120 սպիտակ գույնի 1.2 մմ երկարության ձվեր: Իր կյանքի ընթացքում կարող է դնել 600-1200 ձու: Կախված կլիմայական պայմաններից: Ձվի զարգացումը տևում է 8-50 ժամ: Լրիվ կերպարանափոխությամբ զարգացող միջատներ են: Թրթուրն ունի մինչև 13 մմ երկարություն, սպիտակ գույն, զուրկ է ոտքերից: Ապրում են արտաթորանքներում, այլ նեխող կիսահեղուկ միջավայրերում: 3-25 օր հետո, 3 մաշկափոխությունից հետո թրթուրը տեղափոխվում է չոր հող տեղ և վեր է ածվում անշարժ հարսնյակի: Հարսնյակից դուրս եկած թևավոր ձևերը շուրջ 2 ժամ չեն կարող թռչել և գտնվում են կեղտոտ մակերևույթների վրա, որտեղ ընթանում է միլիարդավոր հիվանդածին մանրէների զարգացումն ու բազմացումը: Ճանճերի մարմնի վրա լինում են 6-8 մլն բակտերիաներ, իսկ աղիքներում արդեն 25-30 մլն միկրոբներ: Շուրջ 60 տեսակի միկրոօրգանիզմներ, որոնք հայտնաբերվում են ճանճերի վրա, ընդունակ են առաջ բերել մարդկանց ու կենդանիների համար վտանգավոր հիվանդություններ: Հարսնյակից դուրս գալուց 36 ժամ հետո սեռահասուն ճանճերը կարող են զուգավորվել:

Տարվա ընթացքում փոխվում է սեռակալին ճանճի 9-20 սերունդ: Ապրիլից օգոստոս ամիսներին սեռահասուն ճանճերի զույգի տված սերնդի քանակը չմահանալու դեպքում կարող է պատել երկրագնդի մակերևույթը 14 մ հաստության շերտով: Ձմեռում են ինչպես թրթուրներն ու հարսնյակները, այնպես էլ սեռահասուն բեղմնավորված ձևերը:

Սնունդ փնտրելու համար ճանճերը թռչում են սեռյակներ, նստում են սննդամթերքի վրա և դրանց փոխանցում հիվանդածին միկրոօրգանիզմներ, որոնք էլ սննդի հետ անցնելով մարդկանց օրգանիզմ՝ առաջ են բերում սուր աղիքային հիվանդություններ:

Ճանճերի դեմ պայքարելու հասարակ մեթոդները հայտնի են բոլորին, օգտագործում են հակամոծակային ցանցեր, կաչուն ժապավեններ, լավ փակում են դռներն ու պատուհանները: Ճանճերն օժտված են բարձր հարմարողականությամբ և հեշտությամբ հարմարվում են արտաքին միջավայրի փո-

փոխվող պայմաններին, որն էապես դժվարացնում է նրանց դեմ տարվող պայքարը:

Ծանձների դեմ տարվող պայքարի առաջնային սկզբունքներից մեկը սանիտարական միջոցառումներն են, որոնք համարվում են հիմնական միջոցառումներ: Դետևապես ծանձների դեմ պայքարը անհրաժեշտ է սկսել սանիտարական մաքրությունից:

Սանիտարական մաքրության առաջին փուլը աղբի, սննդային մնացորդների հավաքումն է լավ փակվող մետաղական և փայտյա արկղերում: Անհրաժեշտ է կանխել ծանձների սերնդատվությունը անմիջականորեն շենքերում, որի համար պարտադիր է խստորեն պահպանել մաքրություն, հետևողականորեն հավաքել սննդամթերքն ու դրանց մնացորդները: Աղբամանները ամեն օր դատարկել և հետևել, որ դրա հատակին մնացորդներ չմնան և լվանալ:

Երկրորդ փուլը դա աղբի ոչնչացումն է: Ամենից տարածված մեթոդը աղբի տեղափոխումն է աղբավայրեր, որտեղ հայտնաբերվում են 2-րդ և 3-րդ աստիճանի թրթուրներով ախտահարված աղբ: Մոտավորապես 1 շաբաթվա ընթացքում դուրս են գալիս թևավոր ծանձերը: Աղբի արագ և ճիշտ վերամշակումից է կախված ծանձների հետագա տարածման կանխումը: Որպեսզի ծանձերը չկարողանան բազմանալ, աղբանոցում անհրաժեշտ է ճիշտ կազմակերպել աշխատանքները: Խրամատը կամ փոսը, որտեղ լցվում է աղբը, լցվելուց հետո ծածկում են հողով և մեքենաներով տոփանում են: Եթե կենցաղային և շինարարական աղբը լցվում է միասին, ապա ավելի խիտ է տոփանվում: Այսպիսի միջոցառումներն անհրաժեշտ է անցկացնել ոչ ուշ քան 5 օրը մեկ անգամ, քանի որ մինչև 1 մետր հաստության փուխը շերտի տակից կարող են հարսնյակից դուրս եկած սեռահասուն ձևերը դուրս գալ մակերես: Գյուղական վայրերում ծանձների սերնդատվությունն ընթանում է չիորվող աղբում և գոմաղբում: Եթե աղբահորերն ունեն ոչ ջրաթափանց պատեր և լավ փակվող դռներ, ապա ծանձերն այդպիսի միջավայրում չեն կարող բազմանալ: Բավականին բարդ է գոմաղբի ախտագերծումը: Հիմնական խնդիրն է կանխել ծանձների զարգացումը գոմաղբում: Գոմաղբի մշակումը ինսեկտիցիդներով անթույլատրելի է, քանի որ այն օգտագործվում է որպես պարարտանյութ: Գոմաղբի մեջ որոշ քիմիական պարարտանյութեր ավելացնելու դեպքում կանխվում է ծանձների թրթուրների զարգացումը: Կարելի է ավելացնել հատկապես ազոտական պարարտանյութ կամ ամոնիակաջուր, որոնք ունեն միջատասպան ազդեցություն ծանձների թրթուրային ձևերի վրա: Լավ արդյունք է ստացվում, երբ գոմաղբին ավելացնում են գյուղատնտեսության մեջ լայն կիրառություն ունեցող քիազոն 3 գ/մ 3 չափաբաժնով:

Եթե գոմաղըը կոմպոստավորում են խրամատում, ապա թրթուրների զարգացումը կշարունակվի: Հարսնյակավորումն ընդհանրապես տեղի է ունենում գոմաղի չորացող հատվածներում: Կոկոնից դուրս եկած ճանճերը շարժվում են միայն ուղղահայաց և որպեսզի կանխվի նրանց թռիչքը անհրաժեշտ է կոմպոստը վերևից ծածկել բրեզենտով կամ մուգ գույնի պոլիէթիլենային թաղանթով: Հասնելով ծածկոցին չեն կարող անցնել արտաքին միջավայր և կոչնչանան: Եթե գոմաղը պահվում է դարսակույտերով, ապա կողային մասերին պետք է քսել կավացեխ, իսկ վերևից ծածկել բրեզենտով: Թռիչքի ավարտից հետո /10-14 օր/ ծածկոցը կարելի է հանել:

Զուգարանահորերում ճանճերի զարգացումը կանխելու համար անհրաժեշտ է պահպանել հետևյալ կարգը: Զուգարանահորը պետք է լինի ոչ ջրաթափանց, հերմետիկ փակվող: Պատերը, տանիքը, հատակը պետք է լինեն սարքին վիճակում և չունենան ճեղքեր: Պատուհաններն ու օդափոխության խողովակները պետք է ծածկված լինեն հակամոծակային ցանցերով, իսկ դռների վրա լինեն փակող զսպանակներ: Նպատակահարմար է ամեն օր հորի մեջ լցնել տորֆի կամ ավազի շերտ: Անհրաժեշտ է զուգարանները պարբերաբար մաքրել աղբից:

Այս ձևով կարելի է նվազագույնի հասցնել սինանտրոպ ճանճերի ձվադրումը առանց լրացուցիչ դեզինսեկցիոն միջոցառումների: Աղբի տեղափոխման ժամանակացույցի խախտման, ոչ ճիշտ աղբահանության կազմակերպման և այլ սանիտարական խախտումների դեպքում անհրաժեշտ է անցկացնել դեզինսեկցիոն միջոցառումներ: Ամենից արդյունավետ են հակաթրթուրային մշակումները: Անհատական տնտեսություններում խորհուրդ է տրվում զուգարանահորերի մեջ լցնել ջուր, լվացքի փոշիներ պարունակող լվացքաջուր:

Սեռահասուն ձևերի դեմ տարվող մշակումները միայն կարճաժամկետ արդյունք են տալիս և չեն կարող նվազեցնել ճանճերի քանակը: Հնարավոր չէ վերացնել ճանճերին, առանց ձվադրման վայրերը վերացնելու:

Սեռահասուն ձևերի նկատմամբ անցկացվող բազմակի քիմիական մշակումների արդյունքում ճանճերի սերունդների մոտ առաջանում է կայունությամբ ինսեկտիցիդների նկատմամբ: Սեռահասուն ձևերի նկատմամբ ամենից արդյունավետ մեթոդը գրավչանյութերի կիրառումն է: Կարելի է օգտագործել գրավչանյութ, որի կազմի մեջ կա 40% շաքարախյութ և 2% ինսեկտիցիդ:

Եվ վերջապես, անհրաժեշտ է լայնորեն օգտագործել մեխանիկական պաշտպանության մեթոդներ, ինչպիսիք են պատուհանների ցանցապատումը, կաշուն ժապավենների կախումը: Այս մեթոդները համակցելով մանրազնին մաքրության հետ, թույլ կտան հրաժարվել սեռահասուն ձևերի դեմ տարվող պայքարի միջոցառումներից:

ճանճերի դեմ տարվող պայքարը դժվար խնդիր է: Հաջողությունների հասնելու համար անհրաժեշտ է անցկացնել համալիր միջոցառումներ քաղաքի և բնակավայրերի կոմունալ բարեկարգման ու սանիտարական մաքրության ուղղությամբ, անհրաժեշտության դեպքում կատարել դեզինսեկցիոն աշխատանքներ, որոնք ուղղված են սեռահասուն և ոչ սեռահասուն ձևերի դեմ: Յուրաքանչյուրի հետաքրքրության շրջանակներում պետք է լինեն չթույլատրել ձվադրման վայրերի ի հայտ գալը և ճանճերի ներթափանցումը շենքերից ներս:

Բանալի բառեր - սենյակային ճանճ, պայքարի միջոցներ, թևեր

THE SYNANTROP FLIES AND MEASURES OF STRUGGLE

V. V. GRIGORYAN

Doctor of Biology, Associate Professor,

Lecturer of GSU

V. L. GRIGORYAN

Applicant of State Agrarian University of Armenia,

Chief Specialist of the Food Safety Inspection

Domestic fly is a wide spread insect which is known as a mechanical and biological transferer of the agents of some infection and parasitic diseases. The main principle of struggle against flies is organisation of complex sanitary measures.

СИНАНТРОПНЫЕ МУХИ И МЕРЫ БОРЬБЫ

В. В. ГРИГОРЯН

Кандидат биологических наук, доцент,

преподаватель ГГУ

Л. В. ГРИГОРЯН

*Соискатель Государственного аграрного университета Армении,
ведущий специалист Инспекции по безопасности пищевых продуктов*

Комнатная муха одна из повсеместно распространенных синантропных насекомых, являющийся механическим и биологическим переносчиком возбудителей ряда инфекционных и инвазионных заболеваний животных. Основным методом борьбы против этих переносчиков является организация комплексных санитарных мероприятий.